

Димитър Йорданов Гюдуров

МАЛЦИНСТВЕНАТА ПОЛИТИКА НА БЪЛГАРИЯ -

ВЪТРЕШНИ И БАЛКАНСКИ АСПЕКТИ

1919-1928 г.

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане

на образователна и научна степен „доктор”

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:

ДОЦ. Д-Р ЛЪЧЕЗАР СТОЯНОВ

РЕЦЕНЗЕНТИ:

ПРОФ. ВАЛЕРИ СТОЯНОВ Д.И.Н.

ДОЦ. Д-Р ВЕСЕЛИН МЕТОДИЕВ

СОФИЯ 2012 Г.

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Актуалност на проблема

През последните две десетилетия темата за малцинствената политика на България е обект на специален интерес от страна на българската историография. Това се обуславя от факта, че преди 1989 г. темата за малцинствата в България и българските малцинства в съседните балкански държави бе пречупвана през призмата на марксистката историография и идеологията на комунистическата държава. След политическите промени въпросът отново бе поставен за разглеждане от съвременната ни историография с налагането на новите демократични стандарти, новите външнополитически цели на страната за присъединяване към Европейския съюз и преоткриването на българските малцинствени общности извън териториалните граници на страната. Темата за малцинствата се превърна в популярна за разглеждане, особено след изострянето на проблема на Балканите, разпадането на Югославия и необходимостта от нова политика по малцинствения въпрос. Текстът на дисертацията представя едно комплексно изследване на малцинствената политика на България в контекста на българския национален въпрос за периода от 1919 до 1928 г.

В исторически план България заема важно място в провежданата политика спрямо малцинствата не само на Балканите, но и в Европа. По стечение на историческите процеси в края на XIX в. българската държава е първата на Балканите, която се задължава по силата на Берлинския договор от 1878 г. да гарантира специфични етнически права. Близко половин век по-късно, след края на Първата световна война, отново българската държава е част от развитието на политическите практики, обвързани с малцинствения въпрос на Балканите и създадената международна система за защита на малцинствата под егидата на Организацията на обединените нации(ОН). Едновременно с поетите ангажименти на базата на Версайската договорна система България е принудена да подпише под натиска на силите-победителки във войната и спогодба за размяна на население с Гърция. Този акт от страна на водещите фактори в международната политика е опит при това за първи път да разрешават етно-териториални

противоречия между две държави на Балканите, посредством спогодба за размяна на население.

* * *

Взаимодействието между системата и държавите от Югоизточна Европа и нейното приложение през българския опит, могат да представят един допълващ отговор и поглед върху историческото развитие на идеята за защита правата на малцинствата.. Етническата политика на балканските държави определя и междудържавните отношения на Балканите. Малцинствените общности оказват съществено влияние върху българо-турските, българо-гръцките и българо-румънските отношения през 20-те години на XX век. Съществено влияние върху външно и вътрешно малцинствените проблеми на България оказват двустранните отношения между Гърция и Турция - гръцко-турска война 1919-1922 г., Муданското примирие /1922 г./, Лозанската конференция и гръцко-турската спогодба за изселване от 1924 г. Наред с това въпреки политиката на СХСК за непризнаване на българско малцинство българо-югославските и гръцко-югославските отношения имат ключово значение по въпроса за статута на малцинствата в балканските държави. Това се дължи на първостепенната роля, която заема СХСК в последствие Кралство Югославия на Балканите.

Цел и задачи на работата

Цел на изследване са традиционните етнически и религиозни малцинства, обект на официалната държавна политика през разглеждания период: турци, гърци, власи/румънци и другите две значителни в страната общности - на евреи и арменци. Включени са малки по обем абзаци посветени на католическата и протестантската общност, но заради това, че двете религиозни малцинства доминантно са съставени от българи, съответно те са и неразделна част от тежненията на българската нация и неоспоримо съпреживяват с православните българи икономическите, политическите възходи и надежди, покрусата и разочарованието вследствие на загубата във войните за национално обединение от 1912-1918

г., това е и причината те да не са една от основните цели на изследването. Акцентът е поставен върху първите три групи регламентиран обект на държавната политика още със създаването на модерната българска държава след Берлинския договор. Основните мотиви за този подход са обвързани с трите ключови аспекта на малцинствената политика: международните задължения на Княжеството, а впоследствие и на Царство България, стереотипа на провежданата вътрешна и външномалцинствена политика и малцинствата като част от междубалканските договори и спогодби.

Обем и структура на дисертацията

Дисертационният труд е от 292 с. и се състои от предговор, увод и два раздела включващи тематично обособени глави. Структурата на изследването е тематично хронологична, тя следва малцинствената политика на държавата спрямо отделните общности-религиозни и етнически, и мястото им в двустранните отношения на Балканите. Представена е цялостно държавната политика към малцинствените общности в България и тяхното място в политическия живот на страната през годините след Първата световна война, с един по-широк поглед върху малцинствения въпрос, като част от националния. Долната хронологична граница се определя от края на Първата световна война през 1918 г., а горната е фиксирана към 1928 г.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В предговора са посочени идеята и основните цели на изследването. Текстът на увода надхвърля традиционно приетите рамки за обем, това се налага от необходимостта за допълнително осветляване на официалната малцинствена политика, провеждана от българската държава за периода 1879-1918 г., и нейната неизменност в зададената изследователска хронологична рамка.

Раздел I Ньойският договор и българските ангажменти за защита правата на малцинствата

Първи раздел разглежда вътрешната политика на България в образователен и религиозен план според наложените ангажименти за защита на малцинствата, включени в Ньойския договор. Подробно са разгледани клаузите от договора регламентиращи правата на малцинствата в страната. В международен план правата на малцинствата в България след Голямата война се определят в отдел IV “Покровителство на малцинствата” на договора, подписан от Александър Стамболийски в Ньой сюр Сен на 27 ноември 1919 г. При подписването на договора за разлика от съпротивата срещу неговите териториални, репарационни и военни клаузи България не изразява **никакво несъгласие** с наложените ѝ задължения за защита на малцинствата, както реагират съседните балкански държави. Ньойският договор и неговата част относно правата на малцинствата в България на практика са **препокрити от вътрешното българско законодателство за периода 1879-1919 г.** В междувоенния период българският законодател се придържа към установените практики, с малки изключения, относно тяхното усъвършенстване според духа на времето.

Глава първа: Религиозната политика на България към мюсюлманите, евреите и арменците

Глава първа е посветена на религиозното, законодателство оказващо влияние на организацията, структурата и съществуването на вероизповеданията в страната след края на Първата световна война. Поради спецификата на държавното законодателство в текста основно е разгледано мюсюлманското вероизповедание – неговото администриране, развитие, систематизиране и значение в живота на общността. Това се обяснява с една характерна особеност на това законодателство през разглеждания период, приемането на Устав за духовно устройство и управление на мюсюлманите в царството, който е единственият административен акт на управляващите в София по отношение на регламентирането статута на вероизповедание за периода 1919-1928 г.

Уставът има всеобхватен характер и включва в себе си в цялостен вид всички права, предоставени на мюсюлманите от Берлинския договор, Търновската конституция, Правилата за духовно управление на мюсюлманите от 1880 и 1895 г. и някои от договореностите в двустранните спогодби, подписани от България и Турция през 1909 и 1913 г. В устава са разработени подробно всички механизми за управлението на мюсюлманските религиозни учреждения, посочени са начините за функциониране и управление на мюфтийствата, мюсюлманските вероизповедни общини и настоятелства. Правата и задълженията, които намират място в него, по своята същност **съответстват на вече утвърдената традиция** от постановленията на предходните устави за администриране на мюсюлманското вероизповедание. Разгледани са законодателните действия на двете правителства на БЗНС спрямо мюсюлманите в страната, които следват утвърдените традиции на българското законодателство, придържат се към Устава за духовно устройство и управление на мюсюлманите от 1919 г. и задълженията за спазване на малцинствените права, залегнали в Ньойския договор.

През 1924 г. правителството на Ал. Цанков гласува и приема два правилника засягащи администрирането на мюсюлманското вероизповедание и институции в страната. Първият от тях е Правилник за сметководство и деловодство на мюсюлманските вероизповедни общини, той е изработен въз основа на Устава за духовно устройство и управление на мюсюлманите. Неговата цел е да подобри финансовата организация на мюсюлманските общини и да представи **по-ясна визия за приходите, разходите и дейността на общините**. Властимащите в София организират нов опит за администриране на мюсюлманските общини, с който да пресекат източването на средства. Правилник за брачните дела на инославни и иновърни църкви или общини в България, който влиза в сила на 23 юли 1924 г. Вторият правилник, приет от правителството на Ал. Цанков, е продиктуван от предложение на Българската православна църква (БПЦ). Той се състои от две части, първата урежда материалната част на брачното право, т.е. условията за сключване на законен брак и причините за разтрогването му, а втората част регламентира материята за

устройството на духовните съдилища и съдопроизводството в тях по брачните дела.

Изводи

Религиозната политика на българската държава за периода 1919-1928 г. запазва и доразвива законодателство отпреди войните за национално обединение. Продължава отпускането на държавна финансова помощ за мюсюлманските религиозни институции и изплащането на заплатите на мюсюлманското духовенство. Българските управляващи среди следват неотлъчно принципа да администрират чрез устав мюсюлманското вероизповедание, без да се намесват във вътрешните му дела. Това се потвърждава от дейността на правителствата, оглавявани от Ал. Стамболийски, които разгръщат широка законодателна дейност, чиято цел е да се реформира страната според политическата програма на БЗНС, затова и 1920 г. е наречена годината на преустройство. Реформаторска година, която не важи за религиозните институции на иновърното и инославното население в страната. Въпросът за промяна на Устава за духовно устройство и управление на мюсюлманите в България не е повдиган от нито един от двата земеделски кабинета, липсва подобна инициатива за промени и от страна на последвалите правителства на Демократическия сговор. По този начин за разглеждания период религиозното законодателство на българската държава относно мюсюлманите в страната се превръща в една от най-устойчивите правнонормативни уредби.

Мюсюлманското население в България се ползва не само с правата, предвидени и залегнали в глава VII от Ньойския мирен договор, но на практика и с част от правата, гарантирани в Съглашението относно мюфтиите към Цариградския договор. Трябва да се отбележи в случая, че задълженията, които България поема чрез двата международни акта, по-скоро преповтарят до голяма степен вече залегнали законодателни практики, отколкото да въведат нови или да доразвият старите на по-високо ниво от гаранции за спазване на религиозните права на мюсюлманското население в страната. Поради това не е коректен изводът

за появата на целенасочен натиск от страна на държавата за контрол на мюсюлманското вероизповедание, чрез Привременните правила (1880 г.), Временните правила от (1885 г.) и най-дълго действащия и неправилно определян и за най-рестриктивен Устав за духовно устройство и управление на мюсюлманите в България (1919 г.). Нещо повече мюсюлманското религиозно законодателство, т.е. шериатското право има силата на официален закон в България, тази максима важи и за религиозното законодателство на другите религиозни общности.

За разлика от мюсюлманското население религиозните дела при евреите се организират с правилата от 1880 г., а за арменците не е приеман устав, който да регламентира административно вероизповедните институции на общността. Това реално не нарушава правата и задълженията на евреи и арменци в религиозен план, но поради тяхната икономическа и образователна интегрираност в българското общество и липсата на “държава майка” те остават извън полезрението на българското религиозно законодателство.

Друга характерна особеност за разглеждания период е отнемането на вакъфските имоти от мютевелиите след четиридесет годишно управление в рамките на страната и предаването им на настоятелствата на вероизповедните общини. Въпреки тази мярка финансовото състояние на общините за тези шест години не се подобрява, основната причина е лошото управление на вакъфските имоти, не дотам добросъвестното и правилно използване на финансовите приходи от страна на мюсюлманските настоятелства и духовници. Наличните данни потвърждават, че движимите и недвижимите имоти на вакъфите намаляват, финансовата оценка на тези имоти след Освобождението на България възлиза на 1 млрд. лв., а в края на двайсетте и началото на трийсетте години на XX век тяхната парична стойност вече е 300 млн. лв. Ето защо е необосновано становището, че българската държава носи изцяло отговорността за лошото стопанисване на тези имоти, не издържа на наличния фактически материал и твърдението, че държавата нарушава принципа на самоуправление на мюсюлманските вероизповедни общини, защото за времето от 1919-1928 г. от трите основни функции

благотворителност, финансиране на образователните институции и поддържане на храмовете и духовенството, които трябва да решават вероизповедните общини, мюсюлманските с помощта на българската държава успяват да се справят само с последната.

Глава втора: Образователната политика на България и частните малцинствени училища

Глава втора обхваща просветната политика на четири български правителства и нейното значение за развитието на просветните институции на три религиозни малцинства - мюсюлмани, евреи и арменци. Поради различната им тежест в обществено политическия живот на страната основният акцент пада върху малцинствените училища на мюсюлманите, част от които е и най-голямата етническа малцинствена група - тази на турците. В текста са обособени и малки по обем абзаци за просветните и религиозните учреждения на другите две големи религиозни групи - евреите и арменците в България. Това се дължи на липсата на държавни законодателни решения за периода в сферата на образователните права на двете общности. Разгледан е изработеният и приет от БЗНС Закон за народното просвещение от 1921 г. и последвалите изменения през 1924 г. направени от правителството на Ал. Цанков. Правителството начело със земеделския лидер Александър Стамболийски започва поредица от промени в образователната система на царството целяща подобряване статута на малцинствените училища. Тази законодателна инициатива е продължена до 1928 г. и се превръща в едно от **най-устойчивите политически действия** на българските правителства в първото десетилетие след края на Първата световна война.

Изводи

В образователната политика спрямо турското малцинство, провеждана от българските правителства, управлявали страната от 1919 до 1928 г., се наблюдава известна последователност, но и някои съществени разлики. В стремежа си да привлекат гласоподаватели сред турското население, което в по-голямата си част се издържа от земеделие, БЗНС се въздържа от прилагане на постановленията в ЗНП, регламентиращи право за пряка държавна намеса в частните турски училища. Веднага след преврата на 9 юни 1923 г. новото правителство на Ал. Цанков започва да прилага изцяло ЗНП, засилва се българското въздействие и контрол чрез инспекциите, масово се назначават български учители по български език, история и география в частните турски училища, ускорява се и трансформацията на българо-мохамеданските училища в държавни. Впоследствие се включват в статистиката на МНП и статистическите годишници на България, като народни училища с изключение на 1 българско мюсюлманско духовно училище. За времето от 1920 до 1925 г. броят на татарските училища не се променя, а циганските се увеличават тройно. Въпреки интензивната работа за подобряване на материалното състояние на училищата и педагогическата подготовка на учителите по-голямата част от децата в училищна възраст на двете общности, предпочитат да посещават народните и частните турски училища. В сравнение със земеделското правителство при правителството на Ал. Цанков финансовата помощ за турските училища се намалява през 1924 г. с 314 000 лв., съществува разлика и в легализираните турски училища, земеделските кабинети легализират 61 училища в повече. Заплатата на учителите в турските училища, изплащана изцяло от държавата при управлението на БЗНС, при Сговора е заменена с допълнително възнаграждение от 25% до 50% върху заплатата, която се поема от общината. От правителствена гледна точка статуквото в образователната система на турското малцинство задоволява българските правителства, защото наличието на турски частни училища облекчава финансово държавата. Причината в случая е, че ако България изпълни чл. 55 от Ньойския договор и турските деца от частните училища постъпят в народните училища, то тогава МНП ще е задължено да назначи голям брой турци за учители и финансовите средства за тяхната издръжка ще са

многократно по-големи от сумата, отпускана като финансова помощ за частните турски училища. Установеното положение задоволява и турското малцинство, неговите претенции са за цялостна държавна издръжка на турските малцинствени училища и запазване на тяхната автономия, а не за въвеждането на часове на турски език в първоначалните народни училища. Защото във втория случай според промените в ЗНП, турските малцинствени общини ще бъдат задължени наред с по-бедни български общини, да издържат общи училища. Така въпреки промените в закона, турските малцинствени училища не успяват да се приравнят като качество на образование и материална база с народните.

Еврейската и арменската общност не предявяват претенции към българската държава в сферата на образователната политика и двете общности се придържат към установеното законодателство. За разлика от частните мюсюлмански училища, в които въвеждането на часове, водени от учители българи по история, география, български език и литература среща съпротивата на общността, в еврейските и арменските училища изискването от ЗНП се прилага безпроблемно. При това с една особеност в еврейските просветни институции - учителите българи получават по ниски заплати от останалите си колеги, това положение се променя чак в началото на 30-те години, когато по общностни съображения Консисторията решава да изравни възнагражденията.

Раздел II Версайската система, доволни и недоволни малцинства

Вторият раздел от изследването е посветен на създадената след края на Първата световна война международна система за защита правата на малцинствата. В раздела са включени три глави, разглеждащи малцинствения въпрос в двустранните отношения на България с Турция, Гърция и Румъния. Именно тези отношения определят съдбата и по-сетнешното развитие на българския национален въпрос, влиянието върху него оказват и геополитическите интереси на всяка една от държавите. Наложено е териториално статукво от Версайската договорна система и политиката в региона на Великите сили победителки във войната,

предрешават съдбата на българското малцинство в пределите на балканските държави. наложената след края на Първата световна война система от специални договори и договорни клаузи за защита на малцинствата под егидата на ОН в която се предвиждат два типа права за етническите, езиковите и религиозните малцинства - негативни /недискриминационни/ и позитивни /специални/. България е и първата страна от лагера на победените която влиза в ОН на 16 декември 1920 г. и с надежда приема заявените от организацията принципи за обща сигурност, сътрудничество между държавите и закрила на националните малцинства. Краят на Първата световна война поставя и началото на правната основа на международната система за защита на малцинствата, в следвоенния период тя се състои от многостранни и двустранни договори, договорни клаузи и едностранни декларации, те засягат няколко ключови въпроса: осигуряване правата на лицата, принадлежащи към религиозни, расови и езикови малцинства или на конкретно визирани малцинствени групи. Системата регламентира поемането на задължения за превръщането на международно поетите ангажименти във вътрешни закони на съответните държави и съгласие тези ангажименти да са под гаранцията на Съвета на Обществото на народите (ОН). На Балканите след Първата световна война управляващите среди насочват своите усилия в създаването на еднонационална, хомогенна държава, за постигането на това се прилагат два метода - прогонване на инородното население или неговата бърза асимилация. Това предопределя и съдбата на многобройната българска общност, останала извън границите на България. Турция и Гърция се ориентират към политика за изселване на инородното население от своята територия. Румъния и СХСК се насочват към политика на асимилация, но тук трябва да се спомене една съществена разлика в политиката на двете държави. Управляващите в Букурещ през целия разглеждан период признават наличието на българско малцинство в пределите на румънската държава, докато от Белград не се признава присъствие на българско население в рамките на СХСК.

Глава първа: Българо - турските отношения и малцинственият въпрос

Глава първа от раздела разглежда развитието на малцинствения въпрос в българо-турските отношения и неговото значение за българите от Източна Тракия. Малцинственият въпрос в междудържавните отношения на България и Турция след края на Първата световна война унаследява нерешените етнотериториални проблеми между двете държави от последните две десетилетия на XIX в. и първите две на XX в. В международен план българо-турските отношения по него се определят от Парижката мирна конференция и Ньойския мирен договор от 27 ноември 1919 г. Спорният въпрос между двете държави е съдбата на Източна Тракия, като участник пряко заинтересован в разрешаването на спора се включва и Гърция, а ключовите решения се вземат от Великите сили победителки във войната. Разгледан е опитът на българските правителства да предизвикат международно решение на конференциите в Генуа и Лозана по малцинствено бежанския въпрос в българо-турските отношения. Липсата на международно решение на конференциите в Генуа и Лозана по малцинствено бежанския въпрос в българо-турските отношения определя пред правителството две насоки във външнополитически план, които в своето решение зависят една от друга и впоследствие тясно се преплитат. Първата е унаследена от земеделците и е свързана с възстановяване на дипломатическите отношения между България и Турция, с цел уреждането на висящите въпроси между двете държави на принципа на взаимност. Втората е следствие на първата - все по категоричните индикации за неприлагане принципа на взаимност в провежданата политика от Анкара и уреждане на двустранните въпроси в негативна посока за България. Налагат на управляващите в София да отправят иск до международната общност за отпускане на финансови заеми, бежански и стабилизационен (1926 г. и 1928 г.), които да облекчат вътрешните политически, социални и икономически измерения на малцинствено-бежанския въпрос. Малцинствено-бежанският проблем е решен с Ангорския договор от 1925 г. - преговорите се проточват близо две години с известни прекъсвания и завършват с подписването на 18 октомври в Ангора (Анкара) на Договор за

приятелство придружен от допълнителен Протокол приложение към него и Конвенция за установяване между двете страни.

Изводи

След края на Първата световна война България затвърждава националната си катастрофа, българската държава е орязана в териториално отношение и натоварена с непосилни финансови и икономически задължения, попада във външнополитическа изолация и вътрешна социална и политическа нестабилност. Това принуждава управляващите в София въз основа на международната система за защита на малцинствата да променят и външнополитическия курс по българския национален въпрос, на преден план от него е изведен **въпросът за правата на българските малцинства** в съседните балкански държави, но очакванията, че международна система ще обвърже и Турция, се оказват напразни. Това предопределя развитието на малцинствено-бежанския въпрос в двустранните отношения на двете държави да зависи изцяло от международния им статут, така за България в условията на национална катастрофа е невъзможно да наложи чрез преговори завръщането на българските бежанци в Източна Тракия. Българската дипломация е лишена от средства за международен натиск и възможност за лавиране при двустранните преговори с Турция, ето защо при неблагоприятните позиции както в демографско, така и във външнополитическо отношение действията на българските правителства в тази посока могат да се окажат като **„организирано, но катастрофално отстъпление”**, чийто финал е предварително известен. Турция за разлика от България отхвърля наложения мирен договор и влиза в нов военен конфликт, от който впоследствие излиза като победител с нараснало национално самочувствие и укрепено международно положение. Турската политика по малцинствено-бежанския въпрос може да бъде определена като последователна, лишена от емоции и следваща политическите и стратегическите интереси на Анкара.

В повечето изследвания, свързани с темата, при разглеждането на малцинствено-бежанския въпрос в двустранните отношения на България и

Турция са дадени положителни или отрицателни оценки, основаващи се на разпорежданията на Ангорския договор. Съществуват и изключения от двете лансирани тези, като някои автори заявяват, че чрез един обективен анализ могат да представят една по-балансирана оценка, която да не е еднозначна. Основната причина за различните интерпретации е, че членовете на договора съдържат противоречиви текстове в не дотам добре издържан юридически език, който ги противопоставя един на друг. От гледна точка на съвременниците на събитията, българските бежанци от Източна Тракия, договорът изцяло е негативен, съответно той е такъв и за България. Основателно може да се твърди, че в частта относно малцинствата, българската държава от правноюридическа гледна точка не се нуждае от подобен договор, защото тя вече е поела международен ангажимент за тяхната защита с Ньойския договор, а Турция има същите задължения според Лозанския договор. Всъщност управляващите в Анкара се възползват максимално от новото статукво на Балканите и чрез Ангорския договор и гръцко-турската спогодба за размяна на население, кемалисткото правителство успява напълно да се освободи от всички малцинствени общности на съседните християнски балкански държави в Източна Тракия и Мала Азия. Към днешна дата обаче някои от договорните клаузи, подписани в Ангора, постановяват определени права и ползи за българската държава и наследниците на бежанците (чл. Г, Д и З), предоставят и възможност на българските правителства да настояват за тяхното изпълнение.

Ангорският договор и всички предходни договори относно статута на българското малцинство в Османската империя и след това в нова Турция, противоположно правата на мюсюлманското малцинство в царството, в своята същност гарантират права единствено за турското население в България. Това основно се дължи на вътрешното българско законодателство относно малцинствените общности, което в своите разпоредби изпреварва с няколко години клаузите за защита правата на малцинствата, включени в двустранните и международните договори, които подписва България за периода 1879-1925 г. Изключение от тази схема е Берлинският договор, защото поставя началото на съществуването

на модерната българска държава и задава критериите за малцинствено законодателство, които българските законодатели изпълняват и впоследствие доразвиват въз основа на общоевропейската и традиционно българска практика. Поради това управляващите в София приемат без възражения частта от Ньойския договор, регламентираща правата на малцинствата, за разлика от общото негодувание срещу териториалните, репарационните и военните клаузи, но очакванията, че международната система за защита на малцинствата ще обвърже и Турция, се оказват на практика нереалистични. След ликвидирането на проблема със статута и правата на българската общност в Турция, в години след 1925 г. въпросът за българското малцинство и бежанците от Източна Тракия и Мала Азия е изместен в периферията на българската външна политика. За сметка на това, на преден план като обект за разглеждане в двустранните отношения се поставя не само проблематиката за религиозните и образователните права на турците, но и тези на **мюсюлманите** в България.

Глава втора: Гръцкото и българското малцинство в политиката на България и Гърция

Във втора глава е включен българо-гръцкият въпрос в териториален и малцинствен аспект, отнасящ се до българското население в Западна Тракия и Егейска Македония. Българо-гръцките отношения относно малцинствените въпроси включват подписването на Конвенцията между България и Гърция относно свободата за емиграция на малцинствата от 21 ноември 1919 г. По този начин е предоставена възможност на официалните гръцки власти да не изпълняват клаузите за защита правата на малцинствата, а „доброволната размяна на население” да се превърне за Атина в удобно средство за радикалното решение на малцинствения въпрос в българско-гръцките отношения. През 1920 конференцията в Сан Ремо и присъединяването на Западна Тракия към Гърция, Женевския протокол от 1924 г., а в края на 1925 г. приключва в общи линии и масовото изселване на гърците от България, в следствие е подписана спогодбата Моллов-Кафандарис от 1927 г. През разглеждания период единствената договореност която регламентира малцинствения въпрос в двустранните отношения на двете държави, е подписаната под английско и френско

влияние Конвенция между България и Гърция относно свободата за емиграция на малцинствата. Първоначално договореността за размяна на население визира Егейска Македония, но впоследствие обхваща и Западна Тракия, чрез допълнително споразумение от 26 октомври 1923 г. Конвенцията е неразделна част от Ньойския договор (чл. 56, ал. 2) и влиза в сила с неговата ратификация, по този начин **за първи път в международното право** се регламентира размяна на население между две съседни държави. Размяна, която според официалната позиция на управляващите в Атина към 1928 г. ще доведе до това, че гръцките държавни граници ще отговарят напълно на етническите. А ревизионистични претенции от страна на България, да не се припокриват с моментната реалност.

Изводи

Малцинствената политика на България за периода 1919-1928 г. спрямо гръцкото население е пряко следствие и отговор на асимилационния и миграционен натиск, упражняван по отношение на българите в Гърция. След като става ясно през 1924 г., че гръцката държава не смята да се съобразява с клаузите за малцинствата, залегнали в договорите за мир, българското правителство се ориентира в своята политика към малцинствена реципрочност в българо-гръцките отношения. Вследствие на това развитие на българо-гръцкия малцинствен въпрос, Гърция успява да осъществи стратегическата си програма **за етническо усвояване на новите земи**, в които до 1920 г. гръцкият елемент реално не доминира и ликвидира „заплахата от Север”. За реализацията на този геополитически успех способстват няколко фактора. Малцинствените договори, клаузи и декларации не обвързват Великите сили победителки от войната, дори и победена Германия не поема съответните задължения.. Гръцкото правителство се възползва максимално от основната слабост на системата и застава на позиция, че щом нито една от Великите сили,

участвали в Първата световна война не е обвързана с договор за малцинствата, то и ОН не може да налага директиви по политиката на която и да е държава спрямо малцинствата, които да са окончателни по въпроса. Проблемът за българското малцинство е сведен до разглеждане между двете заинтересовани страни и в негативна посока за България, защото липсата на наднационална власт, която да наложи изпълнението на международните ангажменти и резултатите от прилагането на решенията на ОН, зависи до голяма степен от сътрудничеството и отношенията между държавите. Гърция допълнително е облагодетелствана от изискването в международното право, че за да се приложи договорът за малцинствата, на практика е необходимо вътрешното законодателство да се уеднакви със съответните клаузи в него. През разглеждания период няма вътрешен законодателен акт, приет от гръцкия парламент, който да гарантира „позитивни” или „негативни” малцинствени права за българите. Въпреки множеството дипломатически постъпки, направени пред Великите сили, Обществото на народите и на няколко международни конференции българската дипломация се оказва безсилна да постигне каквито и да е било отстъпки. България като победена държава не само не разполага със средства, но не се ползва с международна подкрепа за противодействие на антибългарската политика, провежданата от страна на Гърция. Успокояването на двустранните отношения в края на 20-те години с регламентирането на спорните финансови и емиграционни проблеми със спогодбата Моллов-Кафандарис, оказва влияние върху малцинствената политика на България спрямо гърците на нейна територия и съответно на Гърция спрямо българите. Управляващите в Атина възприемат тезата, че след размяната на население в Егейска Македония и Западна Тракия няма останали българи и засилва асимилационния си натиск. Последователните усилия на гръцката администрация не остават без последствия. Асимилационните тенденции са най-силно изразени в граничните с България гръцки територии, в които през разглеждания период българското население е стратегически разредено. Въпреки официалните позиции на Атина българите запазват своето демографско присъствие в района на Костур, Лерин, Воден и части на Беломорието. В Западна и Централна Егейска Македония, където те живеят компактно, макар и без наличието на

религиозни и образователни институции успяват за по-дълъг период от време да съхранят националната си идентичност. Гледайки с недоверие към тях като на опасен и враждебен чужд елемент, гръцката администрация продължава да налага етнонимите - „българогласни“, „славянофони“, „славяногласни“, „македонци“ и „славо-македонци“, от друга страна, и съществуването на гръцко малцинство в България вече все по рядко е обект на публична дискусия, а и Атина престава да повдига въпроса в двустранен и международен план. В крайна сметка наличието на все още компактна маса българи на територията на Гърция продължава да държи отворен част от проблема за българското малцинство през целия междувоенен период до разпадането на международната система в края на 30-те години. Развитието на българо-гръцкия малцинствен въпрос през годините показва, че при целенасочена и трайна асимилационна политика на „държавата приемник“ и при липсата на защитна политика на „държавата майка“, започват процеси за размиване на първоначалната национална принадлежност при малцинствените общности. При загубата на идентичност на гърците в България и на българите в Гърция се наблюдават някои общи специфики и разлики. Езикът като най-сериозния разграничител от мнозинството и първостепенен критерий, определящ национална принадлежност, бързо губи значението си за общността при скъсването на преките връзки между малцинството и държавата майка, тоест липсата на малцинствени образователни институции. Другата специфика е религията или ортодоксалното християнство, което първоначално е един от основните фактори за национално консолидиране и еманципация и на българи, и на гърци. Впоследствие започва да играе денационализираща роля, защото и двете общности попадат в „държави приемник“, в които доминиращата религия е еднотипна с тази, изповядвана от общността, а именно православната вяра. Разликата е, че гръцката общност значително по-бързо се денационализира поради толерантната малцинствена политика на България, докато репресивните мерки, прилагани от Гърция, запазват съпротивителните сили на българите за по-дълъг период от време.

Глава трета: Българи и власи в малцинствената политика на България и Румъния

Последната глава обхваща въпроса за Южна Добруджа в българо-румънските отношения, политиката спрямо българите в областта и власите/румънците в България. Българо-румънските отношения се повлияват от положението на българското малцинство в Румъния и респективно на власите/румънците в България. През 1921 г. начало на Аграрната реформа в Румъния, пристъпването към ликвидация на намиращите се под секвестър имоти в румънска територия на бивши неприятелски поданици, специалното румънско законодателство за „Нова Добруджа“ регламентиращо проверка на правото на собственост и задължителното отнемане в полза на румънската държава на 1/3 от мирийските земи.

Изводи

Политиката на Румъния в Южна Добруджа през междувоенния период е копие на румънската политика към северната част на областта. В нея се прилагат почти еднотипните аграрни и колонизаторски практики, които са въведени в Северна Добруджа в последвалите години след 1878 г. Основната линия в политиката на румънската държава е румънизацията на новите или новоосвободени земи в унисон с пропагандната теза за възвръщане на територия, която е част от етнотериториалните граници на румънската нация в миналото. Но етнодемографската структура на областта, доминирането на българите като национално малцинство и присъствието на засилен интерес от страна на България към Южна Добруджа, пораждат несигурност сред румънския политически елит за владееенето на областта през целия период между двете световни войни. Това се потвърждава и от липсата на мащабни капиталовложения в региона, поради това в дългосрочен план Румъния изработва и резервен вариант, който при невъзможност да се постигне трайно усвояване на Кадрилатера, територията да бъде използвана като буфер за парирание на българските претенции към Северна Добруджа. Вариант, който е стратегически успешен в геополитически план, прилага се на практика през 30-те години на XX век и завършва с подписването на Крайовския договор

от 7 септември 1940 г., придружен от спогодбата за размяна на население. Това потвърждава двойствеността, която се наблюдава и в целите и приложението на румънската малцинствена политика към добруджанските българи за разглеждания период. От една страна, приобщаване към общественополитическия, икономическия живот на страната и признаване на легалните малцинствени прояви на общността, но от друга, опити за принуждаване към миграция и евентуална размяна на население с България. Поради това тази политика може да бъде характеризирана като метода на „тоягата и моркова“ или „кадифената и стоманената ръкавица“, съчетаване на законодателната принуда и насилие от страна на отговорни и неотговорни фактори спрямо българите в Добруджа и частична търпимост към тяхната културна идентичност с постепенна интеграция. Благодарение на тази двойственост в политиката на румънските управляващи в Квадрилатера се запазва и българското етническо присъствие. Това предоставя възможност впоследствие на София да възобнови етнотериториалните си претенции към областта през 30-те години на XX век. Вследствие на малцинствената политика на останалите балкански държави спрямо българските общности на тяхна територия, България може да предяви ревизионистични искания единствено към Румъния за Южна Добруджа и СХСК, впоследствие Югославия за Западните покрайнини и Македония. За това способства и запазването на самосъзнанието на добруджанските българи изразено преди всичко чрез техния малцинствен национализъм, в условията на чужд национален режим българското национално чувство се подлага на изпитание поради влиянието на интеграционни или асимилационни процеси, а от друга страна - се стимулира от стремежа за противодействие с оглед на етническото и национално самосъхранение и за бъдещо обединение с “държавата майка”. За българите в Южна Добруджа, които са компактна и многочислена общност и имат формирано българско национално самосъзнание и продължителна обща историческа съдба с българите от нъюйска България, общовалидна е втората тенденция. По-различна е ситуацията при българите в Северна Добруджа, които въпреки запазването на българските им етнически характеристики, остават по-силно обвързани с Румъния заради по-дълготрайния интеграционен процес или поради асимилационната

политика, на която са били подложени. В отговор на румънските действия през разглеждания период отговорните и неотговорните фактори в България предприемат и провеждат някои непопулярни мерки, които на моменти ограничават малцинствените права на власите. До голяма степен те са продиктувани и от румънската пропаганда сред романоезичното население в страната, най-често те се свеждат до различни забрани и ограничени репресивни действия по линия на местната власт и неправителствени организации, на високо управленско ниво те се заключават във взети решения за уволняване и преместване във вътрешността на държавата, на някои учители и административни служители от влашки произход, предоставени са имоти за заселване на български бежанци от съседните страни в районите край Дунав, населени от власи. Тази особеност на българската малцинствена политика не може да се характеризира като трайна и целенасочена, от една страна, тези прояви са насочени не само към власите, но и към гърците и турците в страната, от друга, това се потвърждава от действията на МВРЗ, което стриктно контролира действията на местните власти и неотговорните фактори, а впоследствие ги забранява като неприемливи за вътрешномалцинствената политика на София към всички общности в пределите на държавата. Относно власите това способства да се наложи често срещаната практика сред малцинствените групи на Балканите изповядващи православието - оставането по родните места в рамките на православната „държава приемник“ да означава загубата на етническа идентичност.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Парижката конференция легитимира прекрояването на старите териториални граници, без да се съобразява с етническите, а разминаването между държавна и етническа територия поражда напрежение, което обуславя и съществуването на недоволни малцинства и недоволни „държави майки“. В новопридобитите географски области малките държави на Балканите, победители във войната, по един или друг начин се

стремят към етническа хомогенност, която да затвърди държавните им граници. Политиката спрямо малцинствата най-често включва голям набор от средства, прилагани по различен начин от отделните страни, но преследващи една крайна цел - усвояването на „новоосвободените” земи, те варират според икономическата система, политическата структура и социалната обособеност на обществото във всяка една държава поотделно. Мерките, които се предприемат, са от забрана за използване на малцинствения език в обществения живот, прогонване на просветния, културен и духовен елит, провеждане на поземлени реформи във вреда на инородното население, заселване на колонисти или настаняване на собствени бежанци и регламентирано или нерегламентирано етническо прочистване. През разглеждания период България не може да наложи на нито една балканска държава вижданията си по основния външнополитически въпрос - завръщането на бежанците по родните им места и признаването на наличие на българско малцинство с произтичащите от това пълни права, съобразно мирните договори. Единственият морален успех за времето от 1919-1928 г. се явява подписаната в Женева спогодба Калфов-Политис, чрез която се признава съществуването на българско население не само в Гърция, но косвено и в СХСК.

За разлика от останалите балкански държави, които тълкуват договорите за малцинствата според вътрешнополитическите си доктрини и прилагат договорните клаузи чисто формално, що се отнася за българските общности в рамките на териториалните им граници. България е на съвсем различна позиция, тя не само често поставя проблематиката за защита на малцинствата пред съответните органи на ОН и в дипломатическите си взаимоотношения с Турция, Гърция и Румъния, но и гарантира права според договорите за мир. Основният проблем е, че Обществото на народите се превръща в един от най-важните инструменти за поддържане на Версайското статукво. Това се определя от концепцията, че ангажирането на защитата на малцинствата с политиката на териториалния ревизионизъм през междувоенния период създава основите за опасността от тази защита. Световната организация в българския случай не може да

гарантира правата на “недоволните малцинства”, каквито несъмнено са българските общности извън граница. Реално в българския малцинствен въпрос се проявява ясно една диаментралност, във външнополитически план малцинствата са „недоволни”, докато във вътрешнополитически спадат към категорията на „доволните” или в България се срещат двата модела Западен и Източен тип малцинства. Българското законодателство в религиозната и образователната сфера гарантира едновременно и „позитивни”, и „негативни” права на иноморното население. Това се потвърждава от правата и задълженията, с които се ползват турското, еврейското и арменското население и техните институции в страната.

Всъщност като цяло позицията на управляващите в София спрямо международната система за защита на малцинствата през 20-те години на XX в. е настъпателна, тъй като се определя от външномалцинствени интереси за разлика от позициите на Гърция, Турция, Румъния и СХСК, които са предимно отбранителни и се обуславят от геополитически и териториални мотиви по отношение на тяхната вътрешномалцинствена политика спрямо българите. Между другото подобно становище както своите съседи заема и България що се касае до гръцкото и влашко/румънско население в страната, но тук трябва да се има предвид, че за разлика от Гърция, Румъния в това число и СХСК, които отхвърлят всички възможни варианти на предложения за международна анкета относно положението на българското малцинство на тяхна територия, българската страна е готова да я приеме с условието на реципрочност. Въпреки че във външнополитически план българската дипломация не може да наложи нито връщане на бежанците, нито признаване на българските малцинства. България е единствената държава на полуострова, която не само признава съществуването на всички иноморни и иноверни общности на своя територия, но прилага на практика договорите за защита на малцинствата по отношение на турци, гърци, власи/румънци, евреи и арменци. Благодарение на спецификите на българския управленски модел повечето от иноверните и инославните общности в страната се ползват едновременно с двата типа права „негативни” и „позитивни”. Донякъде изключение от тази схема са гърците и власите/румънците. Първите поради

това че до края на разглеждания период приключва в общи линии масовото им изселване от страната, а вторите като следствие от малцинствения въпрос в българо-румънските отношения. Спецификите на българската вътрешномалцинствена политика се обясняват с факта, че малцинственото население в страната е индиферентно, отдало се е на спокоен и честен труд, в по-голямата си част е със силно развито чувство на принадлежност към държавата, приобщава се към политическия модел на управление и към националната държава, която му регламентира специфични езикови и религиозни права, но тя на практика остава не проагитирана за него поради липсата на конкретна формула, в която да се изрази концепцията на тази национална държава.

Малцинствените общности в България спадат към “доволните малцинства”, а липсата на концепция се обяснява със спецификите и характеристиките на националното формиране на българите и българската национална държава. Трайната и основна характеристика на компенсаторния и самозащитен характер на българската национална доктрина не рядко се сочи за проява на демократизъм и национална толерантност, но това води и до затвореността на българската нация, което от своя страна не създава пътища към политика на политическо консолидиране, която да интегрира и инородното, и иновърното население на територията на държавата, но и до липсата на стратегия за административно и етническо усвояване на едни територии за сметка на други. В историята на съвременна България никога българското общество и политическият елит не приемат и същевременно не формулират не етнически, а геополитически приоритети за развитието на България. Емоционалните, а не рационалните стратегически и геополитически важни мотиви определят не само настроението на обществото, но и държавната политика, наред с това разочарованието и неувереността във възможностите на нацията и националната държава, обхванали българската общественост след края на Първата световна война. Изтъкват на преден план отново заблудата, че една външна сила или организация каквато е ОН, ще може да реши националните ни проблеми, нещо повече може би това е

периодът и по-точно казано след 1925 г., когато духът на нацията се пречупва.

Приложението на системата за защита правата на малцинствата в българския случай търпи провал, това се потвърждава от коренно различните полюси, на които е поставена външно и вътрешномалцинствената политика на държавата. Във вътрешнополитически план България зачита правата на всички религиозни и етнически общности още от самото начало на своето политическо съществуване, в това число и на малцинства на “държави приемник”, в чиято територия живеят компактни маси българско население, докато във външнополитически аспект българската държава не успява да приложи взаимност по малцинствения въпрос, поради отказа на своите съседи да съблюдават реципрочност в отношението си спрямо българските общности. Особеностите на малцинствения въпрос на Балканите след края на войната има и своето логично геополитическо обяснение. Турция, Гърция и Румъния не предявяват открити претенции за нови територии, но придобиват области, които от етническа гледна точка не са хомогенни и за разлика от България основната им вътрешнополитическа цел е тяхното етническо усвояване. Това е причината те да приемат установеното с мирните договори териториално статукво като окончателно и да насочат усилията си главно към вътрешнонационална консолидация, чрез администриране и етническо приобщаване на новопридобити, новоосвободени или стари територии. Всяка една от държавите приемник налага и впоследствие осъществява политика за прогонване и асимилация на българската общност, а това означава непризнаването на съществуване на българско малцинство и липса на гаранции за правата му.

Българската политика на мирна териториална ревизия се оказва тясно свързана със съдбата на българите останали извън пределите на страната, ревизионистичните претенции на България, макар и мирни имат за цел възвръщане в близко бъдеще на географските области Македония, Южна Добруджа, Тракия и Западните покрайнини. Позициите на управляващите правителства в София се определят от характера и съдържанието на етнотериториалните искания и възможности за тяхното

реализиране. Това налага и стремежа на управляващите в София да наложат с всички средства задържането на българското население по места, за да се запазят териториалните претенции на етническа основа. Ключовият проблем оказващ влияние е не само липсата на малцинствени права за българите, а политиката за тяхното изселване, лишаваща България от основния мотив в претенциите за териториална ревизия. Това се потвърждава от последвалото развитие на българския малцинствен въпрос в общоевропейски план през последвалите години преди началото на Втората световна война.

В сравнителен европейски и балкански контекст през първото десетилетие след Голямата война, малцинствената политика на България дава безспорно повече примери на толерантност. Въпреки наличието на епизодични прояви на дискриминация и репресии спрямо отделни етнически и религиозни общности от страна на държавни институции и неотговорни фактори, в отговор на политиката спрямо българските малцинства в съседните държави на балканите.

През 30-те години на XX в. системата на ОН за защита правата на малцинствата започва да се разпада едновременно със задълбочаване на кризата във Версайската система, предизвикана от настъпването на все по-силните германски ревизионистични претенции и последвалите промени в международните отношения. Решаването на малцинствените въпроси започва да се преструктурира към ревизия на границите, а това естествено води и до отхвърляне на принципите на световната организация. Борбата за промяна на следвоенното статукво в света се характеризира със съчетанието на геополитически и национални мотиви противоречащи на ОН като основен инструмент за запазване на Версайската система и с отрицанието на либералната демокрация и болшевизма. Това води през трийсетте години и до нова промяна, развитието на малцинствения въпрос в европейски план започва да оказва влияние и върху външно-малцинствения български въпрос с появата на трета алтернатива на Балканите, застъпена от Коминтерна. Това внася и един нов нюанс в малцинствената политика на България - наред с дейността на „държавата

майка” и „държавата приемник” към инородните общности започва да се налага и тезата за формиране на нови нации въз основа на българската.

През разглеждания период в двустранен план малцинствените договорености на България нямат характер на реципрочност и малцинствените искания на страната в крайна сметка се превръщат в икономически, свързани с оземляването и обезщетението на бежанците от териториите на съседните балкански държави. Липсата на реципрочност ще доведе и до ликвидирането на проблема за българските малцинства в двустранните отношения на Балканите. Показателен пример за последствията от малцинствената политика на балканските държави спрямо българите е демографската ситуация в „новоприсъединените” или „новоосвободените” земи по време на Обединена България 1941-1944 г. В предадените на България - Скопска, Битолска и Беломорска област, само в първите две българският етнически елемент е доминиращ.

Основни изводи и приноси:

- Религиозната политика на българската държава запазва и доразвива законодателството отпреди войните за национално обединение
- Образователното и религиозно законодателство в България се превръщат в едно от най-устойчивите политически действия на българските правителства
- Липсата на целенасочен натиск от страна на държавните институции върху малцинствените общности
- Международната система за защита правата на малцинствата в българския случай търпи провал
- Наличието на епизодични прояви на дискриминация и репресии спрямо отделни етнически и религиозни общности от страна на държавни институции и неотговорни фактори е в отговор на

политиката спрямо българските малцинства в съседните държави на Балканите

- Българската държава не успява да приложи взаимност по малцинствения въпрос

- В спецификите на българския управленски модел повечето от иноверните и инославните общности в страната се ползват едновременно с двата типа права „негативни” и „позитивни”

- За малцинствените групи на Балканите изповядващи православието - оставането по родните места в рамките на православна „държава приемник” означава загуба на етническа идентичност

- Налагането на политика в Гърци, Румъния и Турция за етническо прочистване или усвояване на „стари”, „новоприсъединени”, „новоосвободени” или „нови” земи

- Политиката на българските правителства във външнополитически план може да се окачества като „организирано, но катастрофално отстъпление”

- Териториалните претенции към географски области се основават не на исторически аргументи, а на етническо присъствие

НАУЧНИ ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Образователната политика спрямо мюсюлманите в България 1919-1925 г. Исторически преглед, кн. 3-4, С., 2009

2. Религиозната политика на България към мюсюлманите 1919-1925 г., Годишник на департамент История, Т. II, С., 2010

3. Българо-турските отношения и малцинственият въпрос (1919-1928 г.), Годишник на департамент История, Т. IV, С., 2012